

Протиалкогольний рух у східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст.

Ярослав Васильович СТАСІВ

*Львівське вище професійне художнє училище, Львів.
E-mail: s.stasik@ukr.net*

Постановка наукової проблеми. Уже тривалий час згубним супутником життя багатьох народів світу є вживання алкогольних виробів¹. Внаслідок їх широкої доступності за останніх більш як 200 років вживання алкоголю набуло масового характеру. Відтак, боротьба за тверезий спосіб життя була і продовжує бути актуальною протягом тривалого періоду історії нашої держави.

Тільки тверезий і здоровий народ може внести поступ у розвиток нації. Прикрий факт: цього не скажеш про Україну два століття тому, цього не сказати й зараз. Тому, попри величезний потенціал: наявність сировини, надлишку незайнятої робочої сили та інших чинників прогресу — українське суспільство вимирає, деградує духовно та економічно. Основна причина цього явища — вживання алкогольних та інших наркотиків та поширення через медіа-простір низьких, аморальних моделей поведінки.

У ХІХ ст. проблема вживання алкоголю полягала в тому, що українське населення спонукали пити (а фактично насильно споювали) власники корчем — євреї-орендарі або поляки-власники (пани, шляхта). Останнім це вдавалося завдяки володінню правом пропінації².

¹Тут і далі в тексті замість загальноприйнятого словосполучення «алкогольні напої» для означення алкоголю буде використано поняття «алкогольні виробни», «спиртні речовини», «алкогольні речовини», «алкогольні хімікати» тощо, які, на думку автора, по-справжньому відповідають смисловому навантаженню та хімічній дії цих шкідливих сполук.

²Пропінація — право панів, поміщиків та інших землевласників виготовляти та продавати алкогольні виробни, передусім пиво, вино, горілку, етер та інші в межах своїх володінь, при цьому звільняючись від податків.

Глибина проблеми була усвідомлена греко-католицьким духовенством, котре займало важливі позиції як у політичному, так і в духовному житті тогочасного суспільства. На законодавчому рівні греко-католицький клір домагався введення законодавства, яке б обмежувало продаж, а звідси і вживання алкоголю. Супроти цього полум'яно виступали власники корчем та шинків.

На сучасному етапі життя нашої країни споювання нашого народу відбувається, як правило, українцями. Метод діяльності — торгівля — залишився незмінним від ХІХ ст. Щоправда, місце корчем зайняли розкішні ресторани, кафе чи приватні клуби, а обслуговуючий персонал — замість «*Сари*» та «*Мойши Зельманів*» — наші співвітчизники.

Для протидії власникам алкогольного бізнесу греко-католицьке духовенство сприяло створенню товариств тверезості. Такі товариства діяли, як правило, у селах та містечках, рідше у великих містах. Головним мотивом їх створення було намагання передових українських інтелектуалів реанімувати духовне начало українського народу, сприяти його витверезінню.

Факт існування братств тверезості вказує на широкий масштаб пияцтва. Форми та методи діяльності свідчать про розуміння провідниками тверезницького руху найважливішої причини проблеми — доступності та поширеності алкогольних речовин.

Актуальність проблеми та аналіз історіографії. У нашому суспільстві спостерігається прикра ситуація навколо вживання алкогольних речовин та інших психотропів. На 2011 рік в Україні, порівняно з попередніми роками, зріс рівень вживання алкоголю. Щороку збільшується відсоток травм, спричинених вживанням або дією алкоголю. Знижується природний приріст населення. Збитки держави від вживання громадянами алкогольних речовин за 2011 р. склали від 3,22 до 8,05 млрд. грн.³ Перед особами, які приймають рішення на високому рівні, на даний час постає розв'язання нагальної проблеми: «*п'яний*» бюджет — прибуток вузького кола людей та скорочення популяції українців, чи «*тверезий*» бюджет і зростання й процвітання нації в довгостроковій перспективі.

³Згідно Закону «Про бюджет України на 2011 р.» видаткова частина склала 321.920.850,3 тис. гривень. Відповідно, 2–5% (згідно документу ВООЗ — Європейський план дій по боротьбі з потребленням алкоголю на 2000–2005 гг. (Е67946R). — ВОЗ, 2000. — С. 3.) — це сума 3,22 — 8,05 млрд. грн.

Для сучасної України вище наведених міркувань достатньо, щоби зрозуміти факт: дослідження діяльності товариств тверезості є актуальним для нашої держави як під науковим, так і під практичним кутом зору.

Діяльність товариств тверезості як наукова проблема вивчена дуже слабо. Єдиною на даний час узагальнюючою працею є монографія *Б. Савчука* [1], а також декілька тематичних статей цього ж дослідника [2–4].

Організаційний аспект діяльності тверезницького руху під патронатом греко-католицького духовенства знайшов відображення у працях *М. Кузик* [5] та *І. Рудянина* [6].

Дослідження *Л. Сливки* було присвячене антиалкогольному вихованню молоді товариствами тверезості у Східній Галичині в міжвоєнному десятилітті XX ст. [7].

У працях *В. Лаби* на основі документального матеріалу проілюстровано процес боротьби за тверезість шляхом організації бойкотів корчем та шинків товариствами тверезості та духівництвом [8, 9].

Оригінальними є збірки фольклору під назвою «*Пияцька читанка*» [10] *В. Садового*, де зібрані народні пісні проти алкоголю та пияцтва. Важливе місце займають ще дві тематичні праці цього ж автора на основі багатого документального матеріалу [11, 12].

Дана стаття доповнюється архівними документами з фондів 146 та 148 Центрального державного історичного архіву м. Львова [13], особистими матеріалами з колекції автора, а також інформацією з сайту Всеукраїнського тверезницького руху «Твереза Україна» [14] та бази даних про алкоголь Всесвітньої організації охорони здоров'я [15].

Робота підкріплена збіркою документів з історії Львова XIV–XX ст. [16], а також працею російського історика *І. Прижова* [17], котрий досліджував заклади торгівлі алкоголем на слов'янських теренах.

Виклад основного матеріалу. Споконвіків людству відомий алкоголь, але пияцтво⁴, як у світі, так і на українських землях знають протягом двох останніх століть. З початку поширення алкоголю як одурманюючої речовини люди усвідомили його шкідливість і усіляко намагалися перешкодити його вживанню.

⁴Тут мається на увазі не поодинокі згадки, а масштабна інформація про наявність масового, частого вживання алкоголю в певних регіонах або країнах чи населених пунктах.

На думку автора, першим протиалкогольним актом в Галичині була грамота короля Казимира III про надання Львову Магдебурзького права (1356 р.), в якій зазначалося:

«... для більшого покращення вище згадуваного міста (тобто Львова — авт.) з нашої спеціальної ласки та прихильності наказуємо, щоб жоден з землян, духовних, міських або будь-яких інших осіб не розташовував і не будував корчем в межах однієї милі від міста» [16, с. 17].

Жодна особа без спеціального на те дозволу — дозволу короля або магістрату — не мала права утримувати корчму ближче, аніж на 1,5 км біля міста. А це означає, що тогочасним людям були добре відомі наслідки вживання алкоголю. Психологічне, фізичне здоров'я, а також життєвий добробут мешканців міста вважалися важливішими, аніж «п'яний» бюджет.

Після другого поділу Речі Посполитої в 1772 р. Східна Галичина ввійшла до складу Австрійської імперії. Як зазначив І. Рудянин, — під соціально-економічним кутом зору Галичина була слабозвинутим периферійним краєм. Тут зберігалися важкі панщинні порядки та відсталі технології господарювання [6, с. 34].

Від XVII ст. поміщики та пани (як і російські бояри) володіли правом пропінатії. Російський історик *І. Прижов* писав, що для польських шляхтичів продаж алкоголю своїм селянам задля прибутку вважався «безчесним та немислимим» заняттям, тому цією справою займалися чужі народи, зокрема євреї [17, с. 178–179].

Реформи «освіченого абсолютизму» Марії Терезії та її наступників принесли неабиякі позитивні зрушення в суспільно-політичному поступі. Тим не менше, становище селян залишалося складним через їх прикріплення до пана, який мав над ними майже необмежені права.

Наприкінці XVIII ст. австрійський уряд ратифікував декілька законодавчих актів, які обмежували права поміщиків щодо насильницького продажу алкоголю селянам. Але попри зміни, ситуація навколо вживання спиртного в галицьких селах залишалася дуже важкою. На думку *В. Садового*, примусова купівля алкоголевмісних речовин на селі зумовила виникнення псевдо-традицій («пити на свята», під час заходів, «до столу», «за зустріч», «за уродини» тощо, і навіть без приводу), котрі діють і до нині [11, с. 13, 16].

Домінії, латифундії були основними формами приватної власності тогочасних польських панів — пише *М. Кузик* [5, с. 85]. Складовими їх частинами були поля, ставки, ліси, господарські об'єкти — млини, ринки, і звісно корчми й шинки. Адміністрування роботи цих закладів споживання здійснювали євреї-відкупники (орендарі). Останні брали у панів в довгострокову оренду корчми з правом шинкувати горілку або інший алкоголь. Сировинна база — пшениця, ячмінь, хміль та інше збіжжя — купувалася у тих таки панів. Поставка зерна останнім здійснювалася селянами. Такий бізнес приносив неабиякі прибутки, тому, зазвичай, орендаратор відкривав декілька корчем в одному селі.

Алкогільний промисел — гуральництво, винокуріння — складав найбільшу частину бюджету поміщика, тому останній був усіляко зацікавлений у збільшенні кількості «клієнтів». З цією метою, як зазначає *М. Кузик*, у 30-х роках XIX ст. власники корчем технічно модернізували свою горілчану індустрію. Як наслідок, у 1841 р. в Галичині діяло 203 заново влаштованих горілчаних і 430 пивних підприємств, на яких працювало по 50–70 робітників. Горілки вироблялося по 60–100 тис. пляшок на рік. Незважаючи на те, що новообладнані заводи становили менше 10% від загальної кількості гуралень, вони давали майже половину від всієї етаноловмісної продукції [5, с. 86].

Надприбуток вузького кола осіб обертався непоправними збитками для життя та здоров'я великої частини суспільства. Насильницьке споживання селян викликало протидію з боку місцевого кліру — греко-католицького духовенства.

Протиалкогольний рух на Західній Україні умовно можна розділити на три етапи: перший розпочався створенням братств тверезості в 1840-х рр. Другий етап — це відновлення активності братств з кінця 1860-х рр. до початку XX ст. На третьому етапі — поч. 1900-х — 1939 р. спостерігається нове, ідеологічно та організаційно наповнене зростання руху тверезості.

На підставі аналізу документів *В. Садовий* вважає, що достеменно невідомо року появи першого братства тверезості. Але в куренді⁵ єпископа *Білянського* від 1787 р. сказано:

«... донесено нам, що в деяких пародіях є звичай приносити до церкви горілку та її на столі поруч з хлібом та іншими офірами під час парастасів ставити, звичай цей як недопу-

⁵ *Куренда* — церковне або світське розпорядження, послання.

стимий забороняємо. За цим вести суворий нагляд, щоби не тільки горілки але й інших різних напитків до церкви не приносили» [12, с. 11].

Це дає підстави вважати, що вже наприкінці XVIII ст. представники греко-католицького духовенства зрозуміли гостроту проблеми поширення алкоголю, і у будь-який спосіб намагалися цьому протидіяти.

Перша хвиля тверезницького руху ознаменована створенням товариств тверезості в 1840-х рр. У 1844 р. галицький митрополит *Михайло Левицький* видав куренду, в якій закликав місцевих священиків боротися з пияцтвом шляхом заснування братств тверезості. Вступаючи до товариства претендент мусив скласти присягу та скріпити її своїм підписом. Присяга виглядала так:

«Чиню перед Господом Богом, Пречистою Дівою Марією і святим Ангелом Хоронителем урочисте постановлення в уживанню палених напоїв хоронитися за поміччю Бога і в міру сил своїх до того других побуджати» [12, с. 23].

Або ще одна:

«Складаю перед Господом Богом, Пречистою Дівою Марією, святим Ангелом Хоронителем урочисту обітницю стриматись при допомозі Господа Бога від вживання горілки і інших напоїв, обіцяю дотримуватись тверезості і в міру сил своїх до того других побуджати» [12, с. 11].

Кожне братство мало облікову книгу своїх членів — *«Книгу братства тверезості»*, куди вносилися короткі дані про кожну людину.

У 1845 р. в селах Брошнів та Горинь (нині Івано-Франківщина) братства були засновані місцевим священиком Іваном Козакевичем. *Б. Савчук* писав:

«... в першій половині 1845 р. галицьке село ніби прокинулося після тривалого алкогольно-летаргічного сну. Без перебільшення, історичну вагу має факт, коли, наприклад, з 855 тис. віруючих греко-католиків перемишльської єпархії 272 тис. вступили до братств тверезості» [4].

Масовість діяльності братств тверезості, в одному ряді з опришківським рухом, була однією з форм соціального протесту проти існуючих порядків, — вважає дослідник [4].

М. Кузик висунула слухну думку про те, що священик, обраний у певній парафії, залежав від фінансової підтримки місцевого пана. Для останнього діяльність братств означала зменшення кількості питущих, а звідси й прибутку. Але незважаючи на це, широкі кола греко-католицького кліру з гуманістичних міркувань ставали на боротьбу з корчемним промислом. Для тогочасних вірян, а такими були практично усі, вступ до братства та клятва невживання алкогольних речовин мала велике стримуюче значення [5, с. 85–86].

Перша хвиля антиалкогольного руху була настільки масштабною, що це відчутно позначилося на «відвідуваності» корчем та шинків. Загроза матеріальному становищу поміщиків змусила їх прикласти неабияких зусиль для придушення тверезницького руху. Як зазначають дослідники, власники ґуралень та корчем надсилали численні скарги до місцевих органів влади, Галицького сейму та віденського уряду, в яких обґрунтовували доцільність скасування тверезницького руху збитками для бюджету [5, с. 86]. Таким чином, рух почав поступово слабнути.

Револьюційні події в Австрійській імперії 1848 р. змусили уряд докорінно переглянути засади суспільно-політичного життя десятків народів монархії. Була скасована панщина, а також багато інших пережитків класичного феодалізму.

Указ від 7 вересня 1848 р. забороняв панам примусово збувати алкоголевмісні речовини селянам. Відтак, останні мали право вільного вибору (тільки формально, оскільки власник і корчма залишалися) місця купівлі алкоголю. Але незважаючи на це, як зазначає *І. Рудянин*, — становище селян не покращилося до бажаного рівня; вони далі залишалися залежними від панів. Без змін опинилася й ситуація навколо продажу алкогольних речовин: у селах зводили корчми та шинки, де в будь-який час можна було купити алкоголь [6, с. 34].

Тимчасовий застій тверезницького руху був спричинений зміною соціальних та політичних пріоритетів у житті тогочасного суспільства після революції 1848 р. — зазначає *М. Кузик*. Селяни відчували себе вільніше, відкривалися нові можливості ведення господарства, незважаючи на примітивні технічні знаряддя праці. Селянам надавалося право вільно розпоряджатися своїм майном, в тому числі землею. А це тільки грало на руку власникам алкогольного промислу.

Джерела кінця XIX – поч. XX ст. свідчать про факти пропивання цілих земельних ділянок та господарств [9, с. 6–12]. Подекуди, через хворобливий порок однієї людини бідували цілі сім'ї.

Корчми будувалися, як правило, на краю села — на виїзді до лану, поля. Таке розташування давало змогу шинкарям перехоплювати селян по дорозі додому. У такий спосіб зароблені селянами гроші залишалися у кишені корчмаря.

У деяких селах Галичини конкуренти будували по дві і більше корчем. Подекуди шинки і трактири будували на кордоні двох сіл. «Графік роботи» корчми був ненормований: вона працювала вдень і вночі⁶. Алкогольні речовини можна було придбати як за гроші, так і взамін на речі: одяг, хатні інструменти, худобу, збіжжя, продукти харчування тощо. На думку *І. Рудянина*, вночі корчми перетворювалися на перевальні склади крадених речей, худоби та інших товарів, якими могли розрахуватися злодії за спиртне, не маючи грошей [6, с. 34].

Утворення Австро-Угорщини та прийняття конституції у 1867 р. не внесли позитивних коректив у духовне й фінансове життя селян. Загострення відносин з Пруссією, а потім війна 1869 р. забрали в ряди війська багато чоловіків. Це спричинило дефіцит робочої сили, а звідси злидні на селі; велика кількість населення перебувала на грані голоду. Як стверджують деякі дослідники, на фоні цих проблем люди дедалі частіше вдавалися до приймання алкоголевмісних речовин. Масовим явищем стало пияцтво. Проти такого порядку речей вкінці 1860-х знову виступило греко-католицьке духовенство.

На другому етапі руху заслуга поширення тверезості в Галичині у 60-х рр. XIX ст. належала галицькому митрополитові *Йосифу Сембратовичу*. Цей період відзначається формуванням груп священників, котрі під час мес виголошували антиалкогольні прочитання. Метою останніх було привернення уваги громадськості і створення товариств тверезості.

3 квітня 1874 р. Йосиф Сембратович звернувся до вірян з посланням «Про високу гідність людини», де нещадно засудив пияцтво як гріх. Відгоди обов'язком кожного священника стало виголошування промов антиалкогольного та антитютюнового толку. Окрім цього Й. Сембратович відправив листа папі Пію IX щодо створення братств тверезості.

Благословення папи було надане 30 червня 1874 р.; братствам надавалася автономія в роботі, а також духовні пільги. Розпорядження Йосифа Сембратовича від 4 серпня 1874 р. зобов'язувало греко-

⁶Попри законодавчі заборони, зокрема у м. Львів, продавці багатьох торгових підприємств і зараз продають алкоголь у недозволеній час.

католицьке духовенство засновувати братства при церквах та приходах. При цьому владні структури не мали права яким-небудь чином перешкоджати їх діяльності. Тоді ж було затверджено статут братств, загальний для усіх організацій (з можливістю внесення доповнень), який зобов'язував «братчиків» не вживати «палених напитків», а також обмежував вживання пива, вина тощо. Обов'язковим атрибутом братств була «*Книга братства тверезості*», куди вносилися ім'я, прізвище та дата вступу в організацію [5, с. 86].

Важливим функціональним елементом братств була діяльність місій тверезості. Останні передбачали проповідування тверезих цінностей на наукових засадах, проведення протиалкогольних лекцій, навіть незважаючи на супротив місцевих служителів [6, с. 34]. Як зазначають дослідники, — показовою у цьому контексті є «Програма наук, на святах місійних в Станіславчику, деканату Олеського, що відбулися 6, 7 і 8 жовтня 1876 року». Серед проповідей були виголошені: «Про високе звання людини», «Про гріх», «Про згубні наслідки п'янства» та інші [6, с. 34].

Результат діяльності місій братств тверезості в 1870-х рр. — це масовий вступ людей до них. Запис до братства вважався добровільним, але відмова — гріхом. *В. Лаба* зазначає, що у 1874 р. на Тернопільщині обітницю тверезості склали 8 тис. осіб [4].

Активна діяльність тверезницького руху в 1870–1880-х рр. принесла свої результати: тисячі нових членів та його переростання в дієву форму соціально-політичного протесту. Як зазначає *М. Кузик*, за часів перебування митрополитом Йосифа Сембратовича протиалкогольний рух перебував у zenіті свого піднесення. Тільки у 1874 р. нараховувалося 400 000 членів братств [5, с. 88].

Сюди варто додати зменшення (за 1878–1882 рр.) кількості розсадників алкоголю — шинків, трактирів, корчем з більш як 23 тис. до 18,5 тис. [18, Ч. 1–2]. Такий стан справ не міг влаштувати власників алкогольного промислу. За таких умов Йосиф Сембратович був викликаний у Відень. Як пише *І. Рудянин*, імператор «*Франц Йосиф запропонував йому покинути митрополичий престол начебто задля особи цісаря і загального добра та австрійського патріотизму*» [6, с. 35]. Таким чином, у жовтні 1882 р. він був усунутий з посади галицького митрополита⁷.

⁷На думку автора цих рядків, в Галицькому сеймі та у Віденському парламенті діяло потужне алкогольне лобі. Маючи паутиння політичних зв'язків, які тяглися

Наступником великого митрополита став його однофамілець *Сильвестр Сембратович*. Знаючи пагубні властивості алкогольних виробів викликати звання, у своєму «Зверненні до вірних русинів католиків» (1885 р.) він, за словами *В. Лабчи*, закликав молодь та увесь народ до тверезості і обмеження вживання алкоголю на хрестинах, похоронах або інших забавах [8, с. 34].

У 1896 р. Сильвестр Сембратович видав куренду, за якою до статутів братств тверезості були внесені зміни. Перша надавала товариствам печатку та клейноди, а друга повністю забороняла його членам приймати участь у застіллях з наявністю алкогольних речовин. Велика увага митрополита була спрямована на виховання молоді, особливо пагубного впливу «п'яного» довкілля.

На початку ХХ ст. протиалкогольний тверезницький рух продовжувався з новими силами. У 1901 р. його очолив видатний український гуманіст, меценат та патріот *Андрей Шептицький*, обраний галицьким митрополитом.

У 1899 р. А. Шептицький звернувся до населення з «Пастирським листом до вірних Станіславської єпархії, даному у дні св. пророка Іллі», яким, зазначають дослідники, він закликав «працею, ошадністю та тверезістю усунути вбогість із нашого життя» [5, 6, с. 88, с. 34 відп.].

Тверезий підхід у вихованні учнівської молоді знайшов своє відображення у посланні А. Шептицького до семінаристів Богословської академії, яке суворо забороняло вживання алкогольних виробів. Як пише *М. Кузик*, — «це робилося з метою виховати їх повними абстинентами (тверезниками — Я.С.), щоби у майбутньому молоді люди могли стати хорошими проповідниками тверезості серед простого люду» [5, с. 88].

Форма діяльності братств тверезості за часу перебування на митрополитичому престолі А. Шептицького залишалася незмінною: відозви, заклики, духовні послання до народу, а також місії тверезості з протиалкогольними і тверезницькими програмами. За підрахунками *В. Савчука* у 1910–1913 рр. у галицькому краї діяло бл. 465 братств тверезості, що нараховували 33–35 тис. осіб [4].

На поч. ХХ ст. бойкотування корчем у селах почасти відбувалося в унісон з великими містами. До прикладу, 12 жовтня 1908 р. у Льво-

до самого імператора (!) алкогольні лобісти з вітряною легкістю усували від влади будь-кого, і приймали будь-який закон у своїх інтересах.

ві відбувся 5-ти тисячний мітинг. Головною причиною цього масового зібрання була алкогольна проблема. Питання боротьби з шинками та корчмами, а також загальна шкода спиртовмісних речовин та тютюну для здоров'я знайшла своє відображення у виголошених на мітингу промовах [13, ф. 146, спр. 869, арк. 2].

У лютому 1909 р. у Львові відбувалася важлива культурна подія — освітньо-господарський конгрес. Як сказано в дослідженні *І. Рудянина*, на ньому були виголошені 4 антиалкогольні доповіді, одна з яких належала Теодозію Лежогубському [6, с. 35]. Це черговий раз підтверджує гостроту проблеми, яку намагалися вирішити тогочасні українські інтелектуали.

На початку XX ст. ситуація навколо пияцтва як наслідку поширення та доступності алкоголю гостро стояла перед українським інтелектуальним істеблішментом. На основі аналізу джерел можна стверджувати, що проблема набрала не тільки протиалкогольного, але й соціально-політичного підтексту.

Право виробництва та продажу алкоголю залишалося у шляхти (хоча значно обмежене) на початку 1900-х рр. Як і в минулому столітті, активісти тверезницького руху продовжували бойкотувати та всіляко протидіяти поширенню корчем по селах. Показовими з наведених міркувань є матеріали газети «Свобода». Заклик «*Бойкотуймо горілку!*» продовжувався словами (мова оригіналу):

«Вирікаймося горілки й тютюну, а заощаджений гріш обертаймо на народні потреби, а передовсім на боротьбу о піднесення народу з приниження й нужди» [9, с. 3].

Головним об'єктом критики для тверезницького руху були польські пани та євреї-шинкарі. В тогочасному джерелі (1902 р.) знаходимо наступне (мова оригіналу):

«Справу поширення тверезості треба брати також з ширшого економічного і національно-політичного становища. Хто фабрикує у нас горілку? Хто торгує нею? Якраз та шляхетсько-жидівська мафія, з котрою наш народ веде боротьбу на життя і на смерть. Мільйони руської кривавиці загарбала і загарбує шляхта за горілку, мільйони загарбала при викупі права пропінатції, мільйони загарбує за громадні концесії на право дрібної продажі — сі концесії

відступає, як звісно мафії жидівській. А пам'ятаймо об сім, що значну частину сих мільйонів обертає шляхта на «народови податек» призначений на боротьбу з руським народом, бажаючи держати його в вічній економічній неволі і замінити його на політичну нулю!» [9, с. 4].

Значне висвітлення тогочасною антиалкогольною пресою займали проблеми деградації морально-етичних та естетичних цінностей українського народу. Досить часто зустрічаються подібні начерки (мова оригіналу):

«Не одно пропили наші люди, пропили свою долю, затопили в горілці не, як гадають, горе своє, але щастя, запаморочили ум, ослабили тіло, зломали дух. Дивуєшся народові, що тобі так як з каменя все іде, що твої діти туманіють, що тебе самого ошукують, що тобі не раз при праці віддиху бракує, а спитай себе: Хто тому винен? Мусиш признати щиро, що горілка винна, і ти сам винен, що її п'єш...» [9, с. 6–7].

У більшості товариств того часу переважало питання боротьби не з алкоголізмом та пияцтвом як наслідком вживання алкогольних речовин, а, власне, з їх причиною — вживанням⁸. На відміну від сучасного українського законодавства та деяких представників вітчизняної медицини, в той час жили високоосвічені люди, котрі усвідомлювали нагальність боротьби за тверезість. Адже «боротьба проти алкоголізму» подібна до боротьби зі смертністю на війні. До прикладу, в джерелі 1911 р. зазначено (мова оригіналу):

«Прецінь нема закону, щоби силував пити горілку, ані так само нема закону, щоби силував чоловіка до пияцтва. Противно, є навіть закони проти пияцтва. Але чим же буде той закон, як коршма остане? Що допоможуть всілякі перестороги, щоби минати рови глибокі, як не виставлять поруччя?» [9, с. 11].

⁸Мусимо констатувати прикрий факт: в Україні комбінація «алкогольної» та «антиалкогольної» політики в одній упряжці з медициною вперто борються з алкоголізмом. Загадковим чином українська політична еліта ніяк не наважується ліквідувати причину усіх проблем, пов'язаних з алкоголем — його повсюдну доступність.

Бойкот корчем, як правило, супроводжувався закликком вступати до спортивних гуртків «*Спортивний Союз*», «*Січ*», «*Сокіл*», «*Пласт*». Антиалкогольні товариства засновувати читальні, театри та інші заклади культури для активного проведення дозвілля.

У 1910–1920-х рр. пияцтво набрало неабияких масштабів. Як значають дослідники, в джерелах трапляються згадки про п'яних школярів або вживання спиртовмісних речовин починаючи від шестилітнього віку [7, с. 278]. Щодо рівня вживання алкоголю *Б. Савчук* вважає, що «*пересічна соціально активна особа щороку випивала близько 12–14 літрів абсолютного алкоголю⁹, тобто приблизно 30–35 л горілки*». Найбільш питущими регіонами, на думку дослідника, були Гуцульщина, Покуття, Лемківщина та Волинь [4].

У грудні 1909 р. у Львові було засноване товариство «*Відродження*» — найбільш відоме та діяльне серед протиалкогольних організацій Галичини. Осередки товариства були в Станіславові (Івано-Франківськ), Тисмениці, Ворохті, Самборі, Стрию, Золочеві, Стебнику, Белзі, Угневі та багатьох інших населених пунктах.

Перспектива діяльності товариства бачилася його засновниками у витверезінні українського народу, а звідси відродженні високих морально-етичних та духовних цінностей. Відтак, тільки тверезе суспільство змогло би здобути свободу та свою державу.

За відносно малий термін «відродженці» розгорнули широкомасштабну літературну кампанію, засновували свої осередки у селах та містах. Це стало ключовим фактором донесення ідеї тверезості до простого народу. Діяльність «Відродження» дала початок товариству «*Молодіж*» та «*Союзу протиалкогольних гуртків молоді*», — вважає *В. Садовий* [11, с. 27].

На сторінках однойменного друкованого органу товариства (редактори Софія Парфанович та Іван Раковський) знаходимо такі заголовки публікацій (мова оригіналу): «*Святкуйте тверезо!*», «*Святкуйте без алкоголю*», «*Батьки, березіть дітей перед алкоголем!*», «*Різне про куріння*», «*Правдиве розуміння тверезості*», «*Алькоголь і нікотина а рак*», «*Алькогольні напитки і куріння*» (є причиною рака), «*Бага-*

⁹ *Абсолютний алкоголь на душу населення* — це уніфікований показник споживання алкоголю в певні країні. Алгоритм обрахунку: сума купленого та імпортованого в країні алкоголю за рік ділиться на кількість жителів країни включаючи дітей. За інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я на 2008 р. рівень споживання абсолютного алкоголю на душу населення в Україні становив 17,4 л. [15].

то стає п'яницями тільки через п'яцькі звичаї і нагоду до пиття», «Смерть через горілку», «Алкоголізм і випадки», «Наслідки куріння» та багато інших. Звідси дізнаємося один цікавий факт: місяць лютий був міжнародним місяцем протиалкогольної боротьби (як сказано в часописі, — «До лютневої боротьби відродженці!») [18, Ч. 1, Ч. 7–8, Ч. 23–24].

Згідно статуту головними інструментами діяльності товариства були: 1) активне бойкотування корчем; 2) пропагандистська робота шляхом зачитування лекцій, доповідей; 3) поширення листівок про шкочу алкогочу, видання плакатів, прокламацій, календарів; 4) у планах — заснування харчових закладів з відсутністю алкогочу (молочарні, крамниці тощо); 5) заснування лікарень для алкозалежних та душевно хворих; 6) започаткування масштабної програми проведення безалкогочного дозвілля (весілля, уродини тощо) [13, ф. 146, оп. 25, спр. 3907].

Товариство «Відродження» активно домагалочу запровадження антиалкогочного законодавства. І, як завважив В. Садовий, у 1920 р. польський уряд прийняв ряд протиалкогочних законів. Ось деякі найважливіші положення:

- пильнувати, щочу в неділі, свята, в торгові і ярмаркові дні були позамикані коршми;
- уряд Польщі... постановляє... у всіх місцевостях безоглядно заборонені продаж і подавання алкогочних напоїв від 3 год. поплудні передсвяточного дня до 10 год. перед полуднем по святочного дня;
- як хто зауважить, щочу в забороненому законом часі в якомусь шинку або в коршмі напиваються люде або подають алькогоч додому, то про це негайно донести письменно до приналежного староства. Двократне переступлення цього закону спричинює: а) незалежно від передбачених кар (грошевих і арешту до 3-х місяців) ... втрату концесії;
- не можна продавати алькогоч особам, які ще не мають скінчених 21 літ життя і ученикам низших і середніх шкіл без огляду на їх вік¹⁰. Не можна продавати алькогоч на борг, під застав або відробіток. А хто напився або набрав додому алькогочу на борг, то коршмареві гроші пропали;

¹⁰ Звернімо увагу: згідно чинного законодавства на сьогоднішній день в Україні продаж алкогочних та тютюнових виробів дозволений особам від 18 років.

- дбати про законне віддалення коршем від церков, шкіл, судів, фабрик і других публічних об'єктів. В кожній громаді треба ствердити, чи коршми і шинки дотичної громади є віддалені від церков, домів молитви, шкіл, судів, в'язниць, явірців і залізничних станцій, пристаней пароплавів, касарень (військових і поліційних), фабричних будинків і заводень — навпростець по містах 100 метрів, а по селах навпростець 300 метрів;
- сільські та міські громади є управлені в межах своєї області ухвалити цілковиту заборону продажі алкогольних напоїв. Така ухвала повинна бути прийнята загальним голосуванням звичайною більшістю голосів (далі подається регламент голосування: заборона вступала в силу якщо: а) 1/10 населення громади осіб від 21 року проголосувала за введення заборони; б) якщо 2/3 загального числа громад приймали 50% голосів проти — заборона поширювалася на цілий повіт, тобто район) [11, с. 39–45].

В. Садовий зазначив, що від середини XIX ст. згідно з польським законодавством громада шляхом загального голосування мала право знести корчму. Хоча практика знає одиничні випадки. Повне засилля шляхти не давало змоги боротися за тверезість у такий спосіб [11, с. 45–46].

За допомогою подібного законодавства товариства «Відродження», «Просвіта» та інші на поч. XX ст. організували плебісцити, спрямовані на ліквідацію корчем. За підрахунками *Л. Сливки*, протиалкогольні плебісцити відбулися в 402 українських громадах, із них 75% у 1929–1930 рр. [7, с. 279].

На думку дослідників, в багатьох українських селах існувала парадоксальна ситуація: чим біднішим було село, тим більше алкоголю там вживали, і навпаки [4]. За підрахунками *Б. Савчука* середня галицька громада витрачала на алкоголевмісні речовини від 10 тис. злотих за рік¹¹ [4]. До прикладу, в 1937 р. алкогольний бюджет Польщі становив 1,44 млрд. зл. [18, Ч.11].

¹¹За підрахунками *В. Садового* пляшка горілки у 1920–1930-х рр. коштувала 3–5 злотих. До порівняння ціни на деякі товари: 100 кг жита — 13,75 зл., 100 кг гречки — 18,50 зл., корова — 190 зл., кінь — 80 зл. [12, с. 8–9]. Як бачимо, в той період алкогольні вироби були шалено дорогими порівняно з дешевизною продуктів харчування. На відміну від того часу зараз в Україні усе навпаки: дешевий алкоголь і високі ціни на харчові продукти.

Діяльність «Відродження» доповнювалося активною протиалкогольною позицією таких організацій як «Рідна школа», «Просвіта», «Луг», «Сокил», «Пласт», «Орли-КАУМ», «Український спортовий союз», «Каменяри» [7, с. 278–281]. Періодика, на сторінках якої знаходимо протиалкогольні статті: «Народна справа», «Свобода», «Новий час», «Правда», «Громадський Голос», «Українське життя», «Віра і наука», «Діло», «Жіноча доля», «Нова зоря», «Жорна», «Батьківщина», «Вісті» та багато інших видань [18, Ч.7]. Була популярною тверезницька наукова література (переклад В. Садового): В. Ходзько «Вплив алкоголю на душу людини», П. Кривонос «Недуга алкоголізму», Р. Гоцький «Протиалкогольний плебісцит», М. Чайковський «Чарка горілки — море сліз», Л. Толстой «Для чого люди задурманюються?» та багато інших [11, с. 59].

У 1939 р. Західна Україна була приєднана до складу СРСР. На той час населення, зокрема, Львова становило бл. 345 тис. осіб, а природний приріст — 6,8 осіб на 100 [16, с. 215]. Згідно статистики, у Львові діяло 7 лікєро-горілчаних фабрик та 1 броварня, а також одне підприємство безалкогольних напоїв [16, с. 217–218]. Товариства тверезості і протиалкогольні організації припинили своє існування. Їх місце зайняли виверезники. На довгий час діяльність руху тверезості була забута.

Висновки. Отже, протягом майже одного століття на Західній Україні діяв потужний антиалкогольний рух. Умовно його можна розділити на три етапи: перший, 1840-ві — поч. 1850-х рр. — започаткування братств тверезості, формування ідеології. Другий, від поч. 1860-х до початку ХХ ст. масова агітаційна робота, поширення тверезницьких ідей. Третій етап тривав від поч. 1900-х рр. до 1939 р.: вихід руху тверезості на якісно новий етап, заснування осередків по усій Галичині, видання періодики, наукової літератури тощо. На першому та другому етапах рух тверезості був очолюваний греко-католицьким духовенством. Третій етап руху очолювали представники української національної інтелігенції.

Сучасна алкогольна та «антиалкогольна» політика в Україні бездієва відносно профілактики вживання алкогольних речовин. Тому дослідження історії руху тверезості як суспільно-політичного явища є актуальним для нашої країни. Передовсім мусимо винести важливий урок, який нам показали наші попередники; по-друге, в епоху високої цивілізації, еру комп'ютерних технологій і широкодоступної інформації потрібно поширювати ідеї, власне, тверезості, а не продовжувати боро-

тися з алкоголізмом. По-третє, переорієнтувати державну політику на попередження й профілактику вживання алкогольних речовин серед дітей та молоді. Четвертим елементом є введення культури здорового способу життя, адже

«Доля мільйонів нашого народу для нас важливіша, чим для кількох тисяч шинкарів. Нами ніхто не заопікується і не скаже: На тобі хлопе, бо не маєш, пропив-есь в коршмі...» [9, с. 11].

- [1] *Савчук Б.* Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. — Івано-Франківськ: Плай, 1999. — 138 с.
- [2] *Савчук Б.* Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (ост. третина XIX – кінець XX ст.). — Івано-Франківськ, 1999. — 136 с.
- [3] *Савчук Б.* Братства і місії тверезості в Галичині в останній третині XIX – на початку XX століття // Галичина. — 2000. — № 4. — С. 49–55.
- [4] *Савчук Б., Білавич Г.* Учням гірських шкіл про антиалкогольний рух на Прикарпатті // Гірська школа Українських Карпат. — 2006. — № 1. — С. 141–147.
- [5] *Кузик М.* Роль греко-католицького духовенства в боротьбі за тверезість // Схід. — 2010, № 4 (104). — С. 84–89.
- [6] *Рудянин І.П.* Греко-католицьке духовенство в боротьбі тверезість у Східній Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського національного університету ім. Л. Українки. — Рівне, 2008. — С. 33–36.
- [7] *Сливка Л.В.* Питання антиалкогольного виховання дітей і молоді у діяльності українських громадських товариств Західної України (1919–1939 рр.) // Педагогічний альманах. — 2010, № 5. — С. 278–284.
- [8] *Лаба В.* «Не пийте, хлопці», — Україна просить. Історія боротьби галицьких українців за своє духовне визволення. — Львів, 2000. — 87 с.
- [9] *Лаба В.* Як галичани йшли шляхом національного відродження 100 років тому. (З історії бойкотування коршми в Галичині у 1902–1914 роках). — Львів, 2008. — 60 с.
- [10] *Садовий В.* Пияцька читанка. — Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2009. — 90 с.
- [11] *Садовий В.* Пияцтво і боротьба з ним на українських землях у XV–XX століттях. — Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2009. — 72 с.
- [12] *Садовий В.* Антиалкогольні братства, товариства і гуртки та їх роль у боротьбі з пияцтвом на Галичині в XIX – першій половині XX ст. — Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2010. — 88 с.
- [13] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДАІЛ України). — Ф. 146. — Оп. 1, 25, 43, 58.

- [14] Сайт «Твереза Україна» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.tvereza.info/sobriety/history/sobermovements.html>
- [15] База даних ВООЗ про алкоголь [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://data.euro.who.int/hfad/profile/profile.php?w=1280&h=1024>
- [16] Історія Львова в документах і матеріалах / Збірник документів і матеріалів. Відпов. ред. М.В. Брик. — Київ: Наукова думка, 1986. — 422 с.
- [17] *Прыжсов И.* Історія кабаковъ въ Россіи въ связи съ історією русскаго народа. — Санкт-Петербург — Москва: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1868. — 320 с.
- [18] Відродження. Видає Українське Протиалкогольне товариство «Відродження» у Львові. — 1931. — Ч. 1–2, 1934. — Ч. 23–24, 1935. — Ч. 7–8, 1937. — Ч. 1, 11.